

D R. J Ū R A T Ė K A S P E R O V I Č I E N Ė

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taisliaus augyminio* dumblių genčių botaniniai komentarai

Rankraščio dalyje Eila IV Jurgis Ambraziejus Pabrėža aprašo dumblius (*Algae*), kuriuos žemaitiškai pavadina vandens augalais (undyn-augmys). Eila IV skirstoma į aštuonias rėdas: *Phycoideae* – tamsjūrkerpės (tómsjurkerpys); *Floridae* – šviesjūrkerpės (szwyisjurkerpys); *Characeae* – šaltinkerpės; *Confervinae* – maurintosios; *Solenotae* – dugnojinės; *Ulvaceae* – liūnuonės; *Tremelloideae* – drebuluotosios, *Amphybolae* – abejūnės. Klasifikuodamas dumblius, J. A. Pabrėža neįvardija veikale vartojamo rėda taksonominio rango, nėra lotyniško pavadinimo. Jo išskirtos rėdos dabar neturi taksonominės reikšmės. Aprašydamas atskiras rėdas, kiekvienoje iš jų pirma apibūdina dumblių gentis, o po genčių sąrašo pateikia jas su rūšių aprašymais. Rankraštyje išryškėja dideli neatitikimai su dabar vartojamomis dumblių sistemomis. Rėdose sudėtos dabartinėse dumblių klasifikacinėse sistemose skirtingiems aukščiausio rango taksonams priskiriamos gentys ir rūšys. Dumblių genčių ir rūšių sąrašus J. A. Pabrėža sudarė remdamasis Juozapo Jundzilo raštais, Heinricho Friedricho Linko, Kurto Sprengelio ir Friedricho Wilhelmo Wallrotho darbais. „Taisliuje“ svarbios sistemos dalys yra gentys ir rūšys, jų aprašymai, vardai. Suteikdamas vardus dumbliams, J. A. Pabrėža dažniausiai išvertė lotyniškus vardus, retkarčiais rėmėsi gniužulo morfologiniais požymiais. Visoms dumblių gentims J. A. Pabrėža sukūrė žemaitiškus vardus, kurių dalis vartojami ir šiandien. Genčių ir rūšių aprašymuose nurodomi dumblių sandaros ypatumai, kai kurių rūšių – taip pat ir augavietės.

I. Tamsjūrkerpės – *Phycoideae*. J. A. Pabrėža išskirsto dumblius remdamasis gniužulo sandara, spalva, todėl toje pačioje rėdoje atsiduria rudadumbliai ir raudondumbliai, t. y. dumbliai, dabartinėje sistematikoje priskiriami skirtingiems skyriams, klasėms. Rėdoje aprašomi septynių genčių dumbliai. Šešių genčių rūšys yra jūrinės, viena, *Lemanea*, aptinkama gėluosiuose vandenyse.

Raudondumblių *Furcellaria* (708) gentis pavadinta dvišake (dwyszaaky), dabar lietuviškas genties vardas – banguolis. „Taisliuje“ aprašyta viena rūšis *Furcellaria lumbricalis*, šakotasis banguolis, aptinkama Lietuvoje.

Rudadumblių *Fucus* (709) gentis „Taisliuje“ pavadinta aspelenija (aspeleenyje), dabar žinoma kaip guveinis. J. A. Pabrėža aprašė tris rūšis, kurios aptinkamos Baltijos jūroje prie Palangos. Dažnai pajūryje aptinkama *Fucus vesiculosus* „Taisliuje“ pavadinta pūslingąja aspelenija, dabar ji vadinama pūslėtuuju guveiniu. Aprašytos šios rūšies 6 atmainos.

Rudadumblių *Cystosira* (710) genčiai J. A. Pabrėža davė vardą brėkštė (briekszty), dabar gentis vadinama *Halidrys*. *Halidrys siliquosa* „Taisliuje“ nurodoma kaip aprašytos *Cystosira siliquosa* rūšies sinonimas.

Rudadumblių *Scytosiphon* (711) gentis pavadinta iene (yiny), dabar genties vardas daugelyje kalbų, taip pat ir lietuvių, atitinka lotyniškąjį. „Taisliuje“ aprašyta viena rūšis – *S. fillum* – siūlinis scitosifonas, kurį J. A. Pabrėža aptiko pajūryje prie Palangos. Dabar rūšis yra *Chorda fillum* sinonimas. Aptinkama druskėtuose vandenyse, reta.

Rudadumblių *Sporochnus* (712) genčiai J. A. Pabrėža davė vardą buoželūnė (bóužėluuny). Genčiai jis priskyrė tris rūšis, kurias rado Baltijos pajūryje prie Palangos. Dvi „Taisliuje“ aprašytos *Sporochnus* rūšys (*S. medius* ir *S. viridis*) šiuo metu priklauso *Desmarestia* genčiai, o *S. rhizodes* žinoma kaip *Stilophora tenella* sinonimas. Dabar rūšys Lietuvoje neaptinkamos.

Rudadumblių *Chordaria* (713) gentį J. A. Pabrėža vadina virvūne (wyrwuuny). Aprašyta viena aptinkama pajūryje prie Palangos rūšis *Chordaria flagelliformis*.

Raudondumblių *Lemanea* (714) gentis pavadinta guzūne (gózuuny), dabar pavadinimas pakeistas į nerūnę. Tai vienintelė gėlavandenių dumblių gentis rėdoje. „Taisliuje“ aprašytos dvi *Lemanea* rūšys *L. fluviatilis* ir *L. subtilis*, rastos pajūryje prie Palangos. Lietuvoje upinė nerūnė (*L. fluviatilis*) aptinkama upelių sraunumose, yra švarių vandenų indikatorė, reta.

II. Šviesjūrkerpės – *Phloridae*. Rėdai priskiriami septynių genčių dumbliai.

Raudondumblių *Sphaerococcus* (715) gentis pavadinta globorūne (globoruuny), dabar paliktas lotyniškas genties pavadinimas. Vieną rūšį, *S. confervoides*, mauraveidę globorūnę J. A. Pabrėža rado prie Palangos, dabar rūšis vadinama *Rhodomela confervoides*, Lietuvoje neaptinkama.

Raudondumblių *Polyides* (716) genčiai J. A. Pabrėža pasirinko vardą čiuškūnė (ćziószkuuny), dabar genties vardas daugelyje kalbų atitinka lotyniškąjį. Aprašė vieną rūšį – *P. lumbricalis* – sliekinę čiuškūnę, augančią prie Palangos. Dabar *P. lumbricalis* vartojamas kaip *Polyides rotunda* sinonimas, Lietuvoje neaptinkama.

Amphiconium (717) gentis „Taisliuje“ pavadinta antkupule (ątkópoóly). Šiuolaikinėje dumblių nomenklatūroje dumblių, kuriems būtų priskirtas toks lotyniškas genties vardas, nerasta. Sekdamas F. W. Wallrotho darbu J. A. Pabrėža rūšį dar vadina *Trentepohlia jolithus*, kuri dabar priskiriama žaliadumbliams jūrsalotėms, Lietuvoje neaptinkama.

III. Šaltinkerpės – *Characeae*. Toks vardas dabar nevartojamas, dabar tai maurabraginiai.

Chara (718) gentį J. A. Pabrėža pavadino šaltinute (szaltynuuty), dabar gentis žinoma kaip maurabragis. Pagal dumblių gniūzulo (lapūnas), žievės vamzdelių (ripkos), stiebo dyglių, gametanges supančių „lapelių“ (pažiedės) požymius aprašė keturias rūšis: *C. tomentosa* – apuočiuotoji šaltinutė, dabar vadinama kietasis maurabragis; *C. hispida* – šepetingoji (šeriuotoji) šaltinutė, dabar aukštasis maurabragis; *C. vulgaris* – visurtinioji (paprastoji) šaltinutė, dabar paprastasis maurabragis; *C. flexilis* – tankioji šaltinutė, dabar lankstusis menturdumblis ir priklauso genčiai *Nitella* (*N. flexilis*). „Taisliuje“ J. A. Pabrėža mini *Nitella flexilis* rūšį kaip *Chara flexilis* sinonimą. Sekdamas F. W. Wallrotho sistema išskyrė labai polimorfiškos rūšies *C. vulgaris* keturias atmainas – *munda* – čystoji (švarioji), – *foetida* – dvokiančioji, – *funicularis* – šniurkinė arba virvelinė, – *inflata* – išpūstoji. Visos „Taisliuje“ minimos *Chara* genties rūšys ir dabar aptinkamos Lietuvoje.

IV. Maurintosios – *Confervinae*. Šiai rėdai J. A. Pabrėža priskyrė 4 dumblių gentis, kurios dabartinėje sistematikoje priklauso raudondumblių ir žaliadumblių klasėms.

Raudondumblių *Polysiphonia* (719) genties vardas „Taisliuje“ – brastvūnė (brastwuuny), dabar vartojamas lietuviškas genties pavadinimas – dumbrenė. Aprašyta viena, auganti Baltijos jūroje prie Palangos, rūšis – *P. violacea* – vyšninė brastvūnė. Dabar ši rūšis yra *Polysiphonia fucoides* sinonimas ir aptinkama druskėtuose Lietuvos vandenyse.

Raudondumblių *Ceramium* (720) gentis išlaikė J. A. Pabrėžos duotą ragmaurės vardą. Rado Baltijos jūroje prie Palangos ir aprašė vieną rūšį *C. diaphanum*, parmatomąją (skaidriąją) ragmaurę. Dabar Lietuvoje rūšis neaptinkama.

Conferva (721) gentis „Taisliuje“ pavadinta maurais (mauraa). Vienuolika aprašytų genties rūšių dabar priklauso 6 gentims, priklausančioms trims raudondumblių, gelsvadumblių ir žaliadumblių aukščiausiems taksonams – klasėms ir nei viena iš jų nėra vadinama J. A. Pabrėžos pateiktu vardu. Žaliadumblių *Cladophora* genčiai, pataisius siūlytąjį maurų vardą, teko maurarykštės vardas. Dabar *Cladophora* genčiai priskiriamos trys „Taisliuje“ aprašytos žalia-

dumblių rūšys: žaliakasė maurarykštė *Conferva glomerata*, *C. fracta*, *C. rivularis*. Plaukinė maurė, *Conferva capillaris*, dabar yra *Cladophora glomerata* sinonimas. Visos aprašytos gėlavandenės rūšys aptinkamos Lietuvoje. „Taisliuje“ aprašyta *Conferva floccosa* – kuokštinė maurė dabar yra jūrinių raudondumblių rūšies *Antithamnionella floccosa* sinonimas, Lietuvoje neaptinkama. *Conferva fontinalis* – šaltininė maurė yra aerofitų, gyvenančių sausumoje, gelsvadumblių *Vaucheria fontinalis* sinonimas, dabar rūšis Lietuvoje neaptinkama. Veikale aprašytos *Conferva ericetorum*, šilynojų maurė, ir *C. lanosa* rūšys dabar priklauso *Zygonium* ir *Chaetomorpha* žaliadumblių gentims. Likusios trys aprašytos *Conferva* rūšys (*C. umbrosa*, *C. mucosa*, *C. sericea*) dabartinėse dumblių sistemose nerastos.

Žaliadumblių *Zygnema* (722) gentis „Taisliuje“ pavadinta šrūbmauriu (szrubmauris), dabar gentis ir lietuviškai vadinama zignema. Aprašytos dvi gėlavandenės rūšys, *Z. quininum*, vienšrūbis šrūbmauris ir *Z. decimum*, dvišrūbis šrūbmauris.

V. Dugninės (dognojyynys) – *Solenotae*. Aprašytos trys gentys.

Oscillatoria (723) – vyburūnė (wibóruuny) – gentis ir dabar vadinama kiek pakeistu vardu – viburūnė. Aprašytos trys rūšys: *O. flos-aquae*, viburūnė vandens žiedas, *O. muralis*, mūrinė viburūnė, ir *O. limosa*, dumblinė viburūnė. Pirmos dvi rūšys dabar yra melsvabakterės *Aphanizomenon flos-aquae* ir žaliadumblio *Rosenvingiella radicans* sinonimai.

Vaucheria (724) gentis pavadinta vėlene (wieleeny). Gaurūnė yra dabar vartojamas lietuviškas genties pavadinimas. „Taisliuje“ aprašytos dvi rūšys: *V. terrestris*, žemiškinė vėlenė, aptinkama ant drėgno divožemio, ir *V. caespitosa*, kuokštotoji vėlenė, auganti šaltiniuose pakrantėse. Dabar šios gelsvadumblių rūšys neaptinkamos, tačiau Lietuvoje gali augti.

Solenia (725) genčiai J. A. Pabrėža davė vardą dugnoji (dógnooji), aprašė vieną rūšį *S. intestinalis*, grobinė dugnoji. „Taisliuje“ minimi rūšies sinonimai *Enteromorpha intestinalis* (remiantis H. F. Linku) ir *Scytosiphon intestinalis* (remiantis F. W. Wallrothu). Dabar rūšis žinoma kaip jūrsalotė (*Ulva intestinalis*). Lietuvoje dažna rūšis.

VI. Liūnuonės (lunóunys) – *Ulvaceae*. Aprašyta viena gentis.

Ulva (726) genties vardas „Taisliuje“ – liūnė (luuny), dabar jis pakeistas į jūrsalotę. Aprašyta viena rūšis *U. bulbosa*, burbulingoji liūnė, rasta Kretingos vienuolyno prūde. Dabar žaliadumblių rūšis vadinama *Monostroma bullosum*, Lietuvoje aptinkama.

VII. Drebuluotosios (drebóľoutosys) – *Tremelloideae* rėdoje J. A. Pabrėža aprašė tris gentis.

Linckia (727) gentis pavadinta pilinyte (pyliniity). „Taisliuje“ aprašyta viena rūšis *L. dura*, kietoji pilinytė. Šios melsvabakterių genties taksonominis statusas dabar neaiškus.

Nostoc (728) pavadinta drebula (drebóľa), dabar žinoma kaip gleivėtis. Gentyje aprašytos dvi rūšys: drėgname dirvožemyje auganti *N. commune* ir ežeruose aptinkama *N. pruniforme*. Šios melsvabakterių rūšys ir dabar yra dažnos Lietuvoje.

Coccolithis (729) gentis gavo vardą kurkulūnė. Gentį J. A. Pabrėža apibūdino remdamasis K. Sprengelio veikalu, aprašė tris rūšis. Dabartinėje dumblių sistematikoje *Coccolithis* genties rūšys priskirtos skirtingoms *Chlorococcales* eilės melsvabakterių gentims *Aphanothece*, *Aphanocapsa*, *Chlorococcus*, *Microcystis* ir kt.

VIII. Abejūnės (abejuunys) – *Amphybolae*. Aprašytos trys gentys.

Aštuntoje rėdoje J. A. Pabrėža aprašo gentį *Badiaga* (729) davęs jai vardą ragūnė (raguuny). Tačiau apibūdintoji gentis ir trys ragūnių *Badiaga* (sinonimai *Spongia*, *Spongilla*) rūšys nėra dumbliai. Šie organizmai yra bestuburiai gyvūnai – pintys. Lietuvoje gyvena ežerinė durklė (*Spongilla lacustris*) ir upinė durklė (*Ephydatia fluviatilis*).

Kutūsiūlo (kótuusiuls) vardu pavadinta *Diatoma* (730) gentis, kurios dabartinis lietuviškas pavadinimas yra dvikiautė. Rūšių sąrašė pateikiama viena rūšis – jūrinis kutūsiūlas (*D. marinum*), dabar titnaginis dumblis (*Grammatophora marinum*), aptinkamas Baltijos jūroje.

Dabartiniai lietuviški dumblių vardai pateikti pagal Genovaitę Jankavičiūtę (1996) ir Jolantą Kostkevičienę (2009).

LITERATŪRA

- Jundziłł, Józef, 1830: *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących jako i oswoionych*, podług wydania szesnastego układu roślin Linneusza; przez Józefa Jundziłła, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem.
- Galinis, Vytautas, 1979: *Žemesniųjų augalų sistematika*, Vilnius: Mokslo.
- Jankavičiūtė, Genovaitė, 1996: *Lietuvos vandeny vyraujantys dumbliai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kostkevičienė, Jolanta, Sinkevičienė, Zofija, 2008: „A preliminary checklist of Lithuanian macroalgae“, *Botanica Lithuanica* 14(1), 11–27.
- Kostkevičienė, Jolanta, 2009: *Algologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Labanauskas, Vytautas, 1998: „Baltijos jūros Lietuvos priekrantės šiaurinės dalies makrodumblių rūšių įvairovė ir paplitimas“, *Botanica Lithuanica* 4(4), 403–413.
- Labanauskas, Vytautas, 2000: „Baltijos jūros Lietuvos priekrantės bentoso makrofitų bendrijos“, *Botanica Lithuanica* 6(4), 401–413.
- Sinkevičienė, Zofija, 2004: „Charophyta of the Curonian Lagoon“, *Botanica Lithuanica* 10(1), 33–57.